

Lekce a výzvy transformace po 10 letech

Při příležitosti Výročního zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky v Praze se 22. září 2000 konal – za organizačního podílu České společnosti ekonomické – v kongresovém sále České národní banky za účasti předních světových a domácích ekonomů seminář „Lekce a výzvy transformace po 10 letech“. Vzhledem k závažnosti tematiky tohoto semináře se redakční rada a redakce tohoto časopisu rozhodly věnovat předneseným příspěvkům celé toto monematické číslo FaÚ.

Program zahájil zmocněnec vlády ČR pro Výroční zasedání MMF/SB v Praze 2000 Zdeněk Hrubý. Seminář i následnou panelovou diskusi moderoval Jan Švejnar.

Jako první vystoupil bývalý hlavní ekonom Světové banky a v současnosti profesor Stanfordské univerzity Joseph Stiglitz. Ve svém silně kritickém příspěvku – podle něhož byl nazván celý seminář – se zaměřil především na srovnání počátečních představ ekonomů o efektech transformace a výsledků transformačních procesů po 10 letech reformem. Zavedení tržních reformem mělo podle předpokladů efektivnější alokaci zdrojů zvýšit růst HDP a životní úroveň. Po 10 letech jsou však z hlediska růstu HDP a produktivity výsledky tranzitivních ekonomik střední, a zejména východní Evropy velmi neuspokojivé a neodpovídají nadějím, které byly na počátku 90. let ekonomy vyslovovány. Pouze několik zemí překročilo úroveň HDP na osobu z roku 1989, tempa růstu mnoha zemí dramaticky poklesla, střední délka života se v řadě zemí snížila a rozšířila se chudoba. Za hlavní příčinu tohoto vývoje označil Stiglitz „bolševický“ přístup k reformám, přístup založený na neschopnosti reformátorů pochopit základní aspekty současných tržních ekonomik a vybudovat takový právní a institucionální rámec, který by zajistil, aby tržní systém podněcoval efektivní a produktivní kooperaci tržních subjektů. Namísto toho byl mnohdy vytvořen rámec, který v konečném souhrnu vytváří podněty pro ekonomicky škodlivé aktivity typu hospodářské kriminality, tunelování a korupce. Nadměrný důraz na makroekonomické aspekty stabilizace pak vedl v řadě zemí k rozšíření barteru a téměř znemožnil rozvoj nových ekonomických aktivit. Značnou pozornost věnoval J. Stiglitz ve své přednášce i srovnání výsledků reformem v Číně a Rusku; toto srovnání samo o sobě zpochybňuje styl reformem aplikovaných v bývalém sovětském bloku. V empirické části přednášky se pak přednášející zabýval vztahy mezi monetární politikou, inflací a růstem nebo efekty privatizace a restrukturalizace.¹

Dále vystoupil Lubomír Mlčoch, děkan Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity, s příspěvkem „Ten Lessons from the Ten Years of the Czech Way“. Ve svém příspěvku svým způsobem navázal na referát Josepha Stiglitze, neboť definoval deset bodů, v nichž selhala transformační strategie z hlediska tvorby právního

¹ Vystoupení J. Stiglitze shrnul rovněž týdeník Ekonom (č. 39, 2000, ss. 15–18). Grafický doprovod přednášky ve formátu Microsoft Powerpoint lze nalézt na stránce http://www.cse.cz/lmmf_sb.html.

a institucionálního rámce. Neúspěšný ekonomický vývoj v tranzitivních zemích lze považovat za logický důsledek těchto selhání. Zdůraznil zejména, že jednou z klíčových příčin transformačních neúspěchů bylo podcenění formálních i neformálních institucí včetně etiky podnikání. Takto prosazovaná transformace pak byla příliš zjednodušená a příliš ideologická. Uskutečněná privatizace nevytvořila nové vlastnické struktury a v důsledku vestavěných zájmů kompaktních skupin se nedařilo budovat ani standardní rámec tržní ekonomiky. Tvůrci reformy také nejednou zneužili čistou teorii pro obhajobu špinavých praktik reálného světa. Kromě ekonomů selhali v procesu i právníci, kteří důrazem na formální pozitivní právo z let komunizmu mnohdy popřeli smysl pro přirozené právo a spravedlnost. V důsledku tohoto přístupu k transformaci bude cesta k moderní tržní ekonomice mnohem delší, než si řada z nás před 10 lety představovala.

Třetím řečníkem byl Lajos Bokros, bývalý ministr financí maďarské vlády, který v současnosti působí ve Světové bance. Ve svém příspěvku "Visegrad Twins' Diverging Path to Relative Prosperity" se zabýval srovnáním transformačních strategií a výsledků Maďarska a ČR. Výsledky obou zemí hodnotil jako relativní úspěch, zdůrazňoval však zásadní odlišnost cesty, kterou současného stavu obě země docílily. Česká reforma byla zpočátku orientována na makroekonomickou stabilizaci a do značné míry ignorovala mikroekonomické aspekty. To po dlouhou dobu umožňovalo maskovat značné problémy v reálné ekonomice. Přednášející s velkou dávkou zadostiučinění a místy se značnou dávkou ironie konstatoval, že právě tento přístup – který ve své přednášce podrobil poměrně ostré kritice a který označil za „historickou snahu o sociální inženýrství“ – vedl k prezírávému postoji českých reformátorů k maďarským zkušenostem. Je smutné, že tento propagandistický přístup českých reformátorů převzala i řada západních ekonomů a mezinárodních institucí. Maďarský přístup byl naopak charakterizován silným důrazem na mikroekonomickou restrukturalizaci a ignorováním otázek makroekonomické stability. Příčiny pro takto odlišné cesty mohou být spatřovány ve výrazně rozdílných výchozích podmínkách, především v odlišném společenském původu významných členů nové vládnoucí elity, v odlišné historii a odlišné povaze komunizmu, který – přinejmenším od přelomového roku 1968 – v těchto zemích převládal. Maďarská ekonomika byla již před politickými změnami natolik liberalizovaná, že neměla potřebu jakéhokoliv šokového řešení. I z tohoto důvodu byly makroekonomické otázky až do roku 1995, kdy už byla ekonomika značně destabilizovaná, opomíjeny. L. Bokros poznamenává, že ani v jedné zemi nebylo pro politické vrstvy jednoduché se z chyb poučit nebo alespoň některé chyby připustit a nastolený kurz změnit. Všeobecná touha vstoupit do Evropské unie vedla k obnovení historického soupeření obou zemí, zdravá konkurence však byla občas zastíněna překrucováním skutečného vývoje druhé země.

Podobný postoj zaujal i polský makroekonomický expert Marek Belka. Ve svém příspěvku "Lessons from Polish Transition" označil výsledek polských reform za relativní úspěch. Konstatoval, že z hlediska makroekonomického nebyly polské kroky tak úspěšné jako např. české, nicméně z hlediska mikroekonomického a institucionálního byly v Polsku vytvořeny mechanismy, které do značné míry zabraňují excesům, ke kterým dochází v České republice či zemích bývalého Sovětského svazu. Zdůraznil, že počáteční šoková terapie byla nutným důsledkem makroekonomické nestability v období před zahájením reformy, jejíž zvládnutí vytvořilo důležité společenské podmínky pro další hlubší reformy. Následující mikroekonomické reformy byly v mnohém polovičaté a naivní, polské autority

k nim však přistupovaly pragmaticky, dokázaly se poučit z chyb a přehodnotit jejich směřování. Jedním z rozhodujících faktorů úspěchu je zvládnutá reforma finančního sektoru, který „je sice podkapitalizovaný, rozdrobený, stále ještě ne dostatečně moderní a nákladově efektivní, ale v žádném případě není zatížen špatnými úvěry a netransparentními vlastnickými strukturami“. Jako problematická se stále jeví privatizace velkých státních podniků, která je dodnes v půli cesty. Polsko nadále zůstává chudou zemí, alespoň v porovnání s vyspělými evropskými ekonomikami. Deset let rychlé změny nestačí k překonání několika desetiletí (nebo dokonce století) turbulentní historie, zaostalosti a chudoby. Na druhé straně se Polsko díky svému silnému reformnímu úsilí řadí mezi slibné „nově vznikající trhy“ a stalo se atraktivní oblastí pro zahraniční investice. Hlavním problémem současné hospodářské politiky zůstává, jak sladit potřebu dynamického růstu s makroekonomickou stabilitou.

Na závěr vystoupil s empiricky laděným příspěvkem „Macroeconomic Convergence in Transition Countries“ Evžen Kočenda z pražského CERGE-EI. Pokusil se odpovědět na otázku, zda a případně do jaké míry jednotlivé tranzitivní ekonomiky vykazují vzájemnou konvergenci ve významných makroekonomických veličinách, kterými jsou reálná ekonomická aktivita, úrokové sazby, inflace, peněžní zásoba. Tranzitivní ekonomiky rozčlenil autor do několika skupin podle obchodních a geografických kritérií a jejich časové řady analyzoval pomocí panelové regrese. Konvergence definoval jako pokles difference analyzovaných veličin v čase v rámci daných skupin. Výsledky ukazují na relativně vysokou míru konvergence v míře růstu reálného produktu. U dalších veličin lze konvergenci vysledovat rovněž, i když pomalejší. Konvergence tedy nastává, a to navzdory rozdílnosti počátečních podmínek jednotlivých zemí a rozdílnosti jejich přístupu k transformaci.

Po odeznění příspěvků proběhla rozsáhlá panelová diskuze. V ní vyslovovali připomínky a kladli otázky především někteří z aktivních tvůrců reformních opatření, která byla v České republice realizována v první polovině 90. let (D. Trška, K. Dyba, V. Rudlovčák). Polemizovali zejména s názory J. Stiglitze, vysvětlovali nezbytnost a nevyhnutelnost uskutečněných kroků a zpochybňovali možnost vytvoření „lepšího“ právního a institucionálního rámce. Domnívám se, že toto monotematické číslo časopisu *Finance* a úvěr umožňuje, aby se čtenář pokusil odpovědět na otázky, které jsou spojeny s tímto stále citlivým tématem, sám.

Velký prostor v diskuzi dostala i otázka kvalit institucionálního rámce v jednotlivých tranzitivních ekonomikách. V zajímavé reakci na dotaz ohledně tunelování v Maďarsku a Polsku potvrdili L. Bokros i M. Belka, že v jejich zemích nedosáhly tyto aktivity zdaleka takového rozměru jako v ČR, a to v důsledku jak formálních překážek, tak odlišné role odborových svazů. V diskuzi dále zazněla kritika doporučení a praktik IMF a WB, zpochybňování radikálních dezinflačních strategií centrálních bank, polemika ohledně úlohy nadnárodních obchodních společností a další témata. Zkušenosti a poznatky z minulosti, již se referáty i diskuze týkaly především, tak byly pro účastníky diskuze poučením pro další postup tak, aby reformy v konečném souhrnu vykázaly úspěch.

Jan Frait